

JOSEP M. CASTELLET, CRÍTIC I MEMORIALISTA

ÀLEX BROCH

Institut del Teatre, Departament de Teoria i Història del Teatre
alexbroch@grec.cat

Ara que, amb la mort, les dates han quedat fixades, hi ha una reflexió que encara no s'ha fet. L'obra crítica, la bibliografia crítica, de Josep M. Castellet es tanca l'any 1978 amb la publicació de *Josep Pla o la raó narrativa*, premi Josep Pla 1977. Posteriorment només publicarà *Per un debat sobre la cultura catalana* (1983) que és un text assagístic fruit de la reflexió sobre quin paper ha de tenir la cultura en el nou marc obert de la transició i les transformacions polítiques viscudes a Espanya i Catalunya després del 1975. El títol següent, dels vuitanta, ja serà *Els escenaris de la memòria* (1988), premi Joanot Martorell 1987, que obre la seva bibliografia i etapa memorialística.

La reflexió que en aquest moment cal fer és que, des del punt de vista de la cronologia, tenim una etapa memorialística molt més extensa que la seva etapa crítica. Si tenim en compte que el seu primer llibre, *Notas sobre literatura española*, és del 1955 i el darrer sobre Pla de 1978, la cronologia que abasta és de vint-i-tres anys. Si considerem que tot llibre té un procés de redacció i que els dos primers capítols de *Notas...* recullen articles publicats a la revista *Laye* a principi dels cinquanta i retrocedim, doncs, fins a l'any 1950, com a un possible punt de sortida —tot i que hi ha alguns articles primerencs publicats a finals dels quaranta—, la cronologia crítica de Josep M. Castellet abastaria vint-i-vuit anys, no arriba als trenta o, en tot cas, gira entorn dels trenta. Si, en canvi, mirem la cronologia memorialística, els resultats són els següents. Si la publicació de *Els escenaris de la memòria* és del 1988, i la mort es produeix el 2014, els anys entre una data i l'altra són vint-i-sis. Però com que el llibre fou premi Joanot Martorell 1987, cal imaginar el procés d'escriptura i tenir en compte que el llibre anterior d'assaig, *Per un debat...* és de 1983, així, ens situem als trenta-un anys entre la publicació d'aquest i la mort. Però si anem al veritable darrer registre de bibliografia crítica, el llibre sobre Pla, de 1978, aleshores la distància cronològica és de trenta-sis anys, força més extensa que la més coneguda etapa crítica.

Amb això no volem fer un ball de números, sinó que ho introduïm per fer unes consideracions que ens semblen pertinents i del tot necessàries per apropar-nos a la personalitat intel·lectual de Josep M. Castellet, ara sí, com a crític i memorialista. De fet entre 1950 i 1978 s'escolen vint-i-vuit anys, i entre 1978 i 2014, trenta-sis. Una dada, doncs, a tenir en compte i que permet concloure el següent: 1) L'obra crítica de Josep M. Castellet i les tres grans etapes que marquen la seva

evolució i la seva més gran influència es produeixen en menys de trenta anys. 2) L'etapa memorialística abasta un temps cronològic relativament superior a l'etapa crítica. I 3), i per això hem fet aquestes consideracions, el Josep M. Castellet memorialista explica millor, naturalment, la persona que fou, però també, i molt, el Josep M. Castellet crític. Així, doncs, el memorialista perfila i explica millor el crític. D'altra banda, la llarga cronologia del memorialista atorga importància a aquesta condició i fa que no sigui pas secundària.

II.

L'obra crítica de Josep M. Castellet viu una evolució metodològica que permet assenyalar tres etapes en què subjau la seqüència següent: formació, execució, revisió i canvi. La primera etapa és la de formació, la segona, la d'execució i la tercera i darrera, la de revisió i canvi. Si hem de posar noms i acollir-nos als conceptes que s'identifiquen en metodologies crítiques, la primera, la formació, correspon a l'objectivisme, la segona, l'execució, al realisme històric i la tercera, revisió i canvi, a una obertura i flexibilitat que comporten un sincretisme metodològic i la clara concepció que cada autor demana la metodologia que millor l'explica. És una actitud que, quan l'obra de l'autor ho justifica o ho mereix, com la d'Espriu o Pla, pretén abastar una totalitat interpretativa, la cosmogonia que explica el seu món i la seva mirada sobre el món.

L'etapa de formació intel·lectual i crítica de J. M. Castellet està marcada per un nom, Jean Paul Sartre, ell serà el veritable i principal mentor de Castellet. D'ell i d'un llibre que marcà bona part de l'estètica literària a Europa durant dues dècades, *Què és la literatura?*, Castellet n'extreurà dues idees i propostes, una estètica, l'altre ètica, que a més s'ajusten —i probablement per això les segueix i les accepta— a les necessitats d'una resposta a l'asfixiant Espanya de la postguerra. L'estètica comporta assumir, contra l'omnisciència narrativa del XIX, l'objectivisme de la narrativa (i cinema) nordamericana d'entreguerres, com l'estil literari que s'identifica amb la modernitat del moment. Aquest objectivisme presenta la dada real al lector amb una (teòrica i suposada) objectivitat per tal que ell assumeixi les conseqüències socials que la lectura li permet concloure i deduir. És la conseqüència ètica de la proposta que porta al compromís de l'escriptor amb la societat. Però aquest compromís, seguint Sartre, respecta encara la llibertat del lector, que ha de decidir l'actitud que pren. La formulació literària i crítica d'aquestes propostes i actitud ocupa bona part de la dècada dels cinquanta i es tradueix en llibres com *Notas sobre literatura española* (1955) i *La hora del lector* (1957).

La intensificació ideològica d'aquesta actitud produïda per viatges, noves lectures —Lukács, entre els principals—, la necessitat d'afirmació generacional i la voluntat interventiva contra la dictadura franquista, portarà a una radicalitat dels valors estètics i ètics anteriors. La pantalla interposada de l'objectivisme com a recurs i estètica decau en benefici d'una intencionalitat clara de descripció i de

núncia de les formes de vida d'unes classes socials —l'oci burgés contra la marginació obrera— que porten a assumir amb tota claredat el realisme que, en no poder-se adjectivar com a socialista, passa ser històric, la qual cosa, alhora, explícita encara millor el compromís amb un present històric, el que els joves viuen en aquells moments. En la seva funció crítica hi ha un canvi de gènere i es passa de la narrativa a las antologies poètiques que expliquen aquest procés. En castellà, *Veinte años de poesía española* (1960), que s'amplia a *Un cuarto de siglo de poesía española* (1966). Proposta estètica, però, que també comporta la definició del llenguatge poètic de la generació del crític. Entre les dues antologies es produeix l'entrada efectiva de J. M. Castellet a la literatura catalana des de la direcció d'Edicions 62. Fet que comportarà, també, la redacció, amb Joaquim Molas, de *Poesia catalana del segle XX*, on la radicalitat estètica és superior a la proposta castellana. L'amplia cronologia —tot un segle, no des de la postguerra— de l'antologia catalana permet dibuixar millor l'itinerari i la proposta que es fa: es defensa l'alternança entre dues estètiques diferents: el simbolisme i el realisme, la qual es tradueix en la contraposició realisme (proposta de futur) - simbolisme (proposta de passat). Aquesta radicalitat s'explicita i s'aferma encara més a *Poesia, realisme, història* (1965), que ja no es tradueix al castellà perquè els vents estètics bufen en una altra direcció. Tota ortodòxia estètica que en la seva afirmació implica l'exclusió acaba patint les conseqüències de l'excés. D'altra banda, el realisme històric és una derivació o proposta estètica enmig d'un clar debat polític i ideològic que havia travessat tot Europa fins aquell moment. Es obligat, doncs, un procés de resituació i llimar excessos i maximalismes. És el pas a la tercera i darrera etapa, i aquest pas s'explica com una qüestió de mètode, de recerca d'una concepció de la funció de la literatura i de la metodologia crítica més oberta i flexible i que porta, com hem dit, a un canvi de direcció que no va tant del mètode a l'obra com de l'obra al mètode. Així, el món de referència de cada autor aconsella la proposta crítica que millor l'explica. Des de finals dels seixanta que hi ha clars indicis del procés de canvi —com el pròleg a la *Poesia* de Salvador Espriu de 1968— però serà als setanta on s'explicita del tot. La dècada dels setanta significa tant el punt d'arribada crític com el moment de tancament. També deixar la voluntat de seguiment i interpretació d'un context general per entrar i aprofundir en l'obra d'un autor. Els dos autors: Salvador Espriu i Josep Pla, els dos llibres: *Iniciació a la poesia de Salvador Espriu* (1971, premi Taurus 1970) i *Josep Pla o la raó narrativa* (1978, premi Josep Pla 1977). No hi ha, segur, dos autors més diferent que Espriu i Pla, la qual cosa és el millor testimoni per exemplificar com el fet d'estudiar-los obliga a utilitzar recursos d'anàlisi i interpretació diferents. Tots dos són, però, gegants dins la literatura catalana. La importància i el reconeixement de la seva aportació estan, doncs, més enllà de les afinitats amb les seves idees. És la darrera lliçó del crític.

III.

L'evolució que tan breument hem assenyalat no exclou ni pot excloure tot el debat d'idees que hi ha al darrere i que mouen i expliquen cada pas i canvi d'aquest procés. Josep M. Castellet sempre ha deixat moltes pistes. Tots els seus llibres estan precedits d'una Justificació que n'explica les raons i els motius. Però quan el 1988 publica *Els escenaris de la memòria*, les claus d'interpretació de la seva obra prenen una entitat major gràcies a les dades que el seu llibre aporta. *Els escenaris de la memòria*, que, sens dubte i en conjunt, és el millor llibre de memòries que ha publicat, la qual cosa no treu l'alt interès, importància i significació del retrat d'alguns autors recollits en llibres posteriors, mostra el sentit del que són unes memòries contraposades. O, dit d'una altra manera, com la majoria dels retrats sobre els quals recolzen aquestes memòries no són escollits a l'atzar, sinó que Castellet els ha escollit perquè en explicar-los i en descriure la seva relació amb ells està assenyalant moments clau de la seva evolució literària, crítica i personal. Semblen haver estat escollits en funció d'un nexa específic. No és una descripció objectiva, sinó una descripció interposada.

L'obra memorialística de Josep M. Castellet està formada per tres llibres de retrats i un dietari. Per ordre cronològic d'edició: *Els escenaris de la memòria* (1988), *Dietari de 1973* (2007), *Seductors, il·lustrats i visionaris. Sis personatges en temps advers* (2009) i *Memòries confidencials d'un editor. Tres escriptors amics* (2012). Aquest ordre no és pas fidel a una cronologia lineal d'unes memòries, i els retrats escollits no ho estan per ordre cronològic de la seva biografia sinó que responen a altres raons de composició, amb la qual cosa hi ha un procés de recomposició cronològica que està pendent de fer. Amb tot, aquest ordre fragmentat no impedeix seguir les dades i informacions que hi ha al darrere d'aquests retrats lligats a l'evolució personal i crítica.

Així, qüestions d'elecció de llengua, identitat cultural i crisi del realisme històric expliquen les coordenades dels anys 1962 i 1963 en relació a personatges com Ungaretti, Aranguren i Mary McCarthy. L'any 1968 fou un any d'importants viatges i esdeveniments: Cuba, el maig francès i la primera anada, clandestina, a la Unió soviètica amb Alberti i Maria Teresa León, un viatge recollit en la semblança d'Alberti. Aquest viatge serveix per confrontar ideologia amb realitat. Per tant, si l'any 1963, amb el congrés sobre el realisme a Madrid, representa l'inici de flexibilització del seu ideari estètic a partir de la crisi del realisme, els diferents fets esdevinguts al llarg de 1968 faran que aquesta revisió s'estengui al camp de les idees polítiques. Castellet ho explica, però ho fa en les semblances que escriu sobre Mary McCarthy i Rafael Alberti. Com, només a tall d'exemple, explica la seva estada al sanatori de Puig d'Olena i els anys de formació en tractar de Manuel Sacristan; les trobades d'escriptors i els col·loquis a Formentor i el Congrés de la Unió Internacional d'Editors a Barcelona, el 1962, en parlar de Carlos Barral, un tema que amplia en referir-se a Gabriel Ferrater i que retroba en el retrat de Joan Fuster, que serveix, també, per explicar o insinuar com es va gestar la petició de

l'antologia de *Poesia catalana del segle XX*. O la confrontació, als cinquanta, entre els membres de les revistes *Laie* i *El Ciervo*, que acaba amb l'entesa entre cristians i marxistes, en presentar un proper i emotiu Alfons Comin. O com Terenci Moix és l'excusa per explicar diversos viatges a l'estranger en representació dels escriptors o com a company de viatge (no sempre volgut) del PSUC. Els personatges hi són, naturalment, però de la lectura de *Seductors, il·lustrats i visionaris*, a més d'aquests personatges, coneixem aspectes clau de la biografia personal i literària de Castellet. Com també passarà amb els tres noms, Espriu, Porcel, Roig, recollits a *Memòries confidencials d'un editor. Tres escriptors amics*. En aquest sentit el retrat de Salvador Espriu és essencial, perquè en explicar el repte, l'obertura metodològica, que significa entrar en l'anàlisi de la seva poesia està plantejant tot el procés que significa la superació crítica del realisme històric per entrar en la nova etapa més eclèctica i oberta. Les memòries de l'editor són la seva implicació amb la història de 62, i el *Dietari de 1973*, fet com un exercici de descriure la quotidianitat, és un exercici per entrar millor i on explica el treball de preparació per iniciar la redacció de *Josep Pla o la raó narrativa* (1978), el seu darrer llibre de crítica publicat. Un exemple clar de com el crític i el memorialista d'entrellacen i de com, a través del memorialista, trobem claus d'interpretació que ens porten a un millor coneixement de l'obra del crític.